

KOVAČI V ŠKOFJI LOKI

Zgodovinski podatki

Iz Loke sta v listinah prvič omenjena kovača Bernhard in Wulfing leta 1263.¹ O kovaštvu nam govori »tudi urbar iz leta 1291, kjer je omenjen kovač Choepelinus s kovačnico (fabrica), ki je imel cel grunt, imenovan Smidhueb. Srednjeveški viri ne omogočajo točneje lokalizirati loških kovačij. Po podatku iz leta 1501 je ena izmed njih tedaj ležala pri mlinu ob Poljanščici. Leta 1514 je bila ta kovačija po povodnji toliko poškodovana, da ni bila v obratu, vendar je bila naslednjega leta obnovljena.«²

Od sredine 14. stoletja dalje so imeli loški kovači v bližnjih Železnikih močan vir oskrbe s surovino. Delali so gotovo na gosposčinskih zgradbah,³ verjetno so tudi izdelovali najrazličnejše železne predmete, ki so jih loški trgovci nato izvažali v svet. Razen žebeljev najrazličnejših vrst in okovij najdemo v virih omenjene podkve, paličasto železo, kratke železne cevi, lemeže in zobce za brano.⁴

Hkrati je bilo seveda kovaštvo izredno močno razvito tudi v Železnikih. Pavle Blaznik v svojem obsežnem delu piše, da so loški kovači težili za tem, »da bi iz Železnikov uvažali le z velikim kladivom grobo obdelano železo, ki naj bi ga v Loki do kraja obdelali v končni izdelek, kar je bilo seveda v popolnem nasprotju z razvojem železne obrti v Železnikih.«⁵

Loški meščani so leta 1451 pridobili monopolne pravice nad trgovanjem, kajti freisinški škof je prepovedal trgovanje vsem podložnikom razen loškimi meščanom. Te pravice so hoteli razširiti tudi na obrt. Vedno bolj razvijajoča se podeželska obrt je namreč vsem, ne samo loškimi obrtnikom, povzročala vedno hujšo konkurenco.⁶ Zato so začeli ustanavljati obrtniške organizacije, cehe, prek katerih so se skušali zavarovati pred šušmarji v mestu in na podeželju. Tako je leta 1475 škof Sikst potrdil cehovska pravila tudi kovaškemu cehu, prej mu jih je odobril škof Janez.⁷

Obrtniško življenje iz srede 15. stol. nam predstavlja freska sv. Nedelje na crngrobski cerkvi. Na njej je gregorijanski Kristus obdan z vencem manjših slik, ki prikazujejo dela, s katerimi ljudje žalijo Kristusa, če jih opravljajo ob nedeljah. Na levi strani je tudi slika kovača, žal pa je del poškodovan in ni viden v celoti.

»Kovači so marsikdaj dobili priimek po svojem poklicu, kakor prvi znani Anton Smyd (Kovač), ki je okoli leta 1440 skoval mala vratca pri velikih vratih na Starem gradu.«⁸

Šele v virih 17. stoletja izvemo nekaj tudi o kovaških pomočnikih. Hörnigkova statistika obrtnikov slovenskih mest in trgov iz leta 1673 za Škofjo Loko na splošno pove, da ima mesto 95 mojstrov in 30 pomočnikov, od tega naj bi bilo 12 mojstrov kovačev in 12 kovaških pomočnikov.«⁹ Podatke o kovačih

v drugi polovici 18. in v 19. stol. nam nudita tudi knjigi hiš Franceta Štukla,¹⁰ kjer jih je med hišnimi lastniki kar precej. Največ jih je živelo na Spodnjem trgu in v Karlovcu.

Predstavitev kovačev in razmestitev kovačnic

Prve kovačije omenjajo viri ob obeh Sorah. To so bile t. i. fužine oziroma cajnarice. Vodna sila je bila kovaču potrebna za pogon velikega kladiva — »norca« in za pogon brusnega kamna.

»Leta 1752 je Na žagi na svobodnih tleh imel cajnarico in kovačijo Jakob Klemenčič, meščan in usnjar v Loki, delala pa sta tam in si posest lastila kovača Peter Prosen in Gregor Jesenko...«¹¹ Ta kovačnica je stala v sklopu vodnih naprav mlina in žage na levem bregu Poljanščice ob Puštalski brvi. V 19. stoletju so bile v njej stope za čreslo.¹² Kdaj so jo ponovno usposobili za kovaška dela, v virih nisem zasledila. Leta 1928 jo je vzel v najem Janez Pokorn, vulgo Biček, orodni kovač. Delovala je vse do leta 1958, ko je v njej prenehal kovati njegov sin.

Stara je bila tudi fužina, ki je v sklopu mlina stala ob sotočju obeh Sor v Sovodnju. Med zgodnejšimi lastniki omenjajo viri puštalske gospode barone Wolkensperge.¹³ Kasneje so imeli svoje deleže v njej Peterneli in Andrejoviči, znani kot mestni fužinski kovači. Leta 1906 omenja vir kot lastnike prav tako tri kovačnice, med njimi je bil tudi Blaž Pokorn, vulgo Jesenkač. Zadnji lastniki (do leta 1926) so bili Selan, Ivan Pustavrh in Janez Pokorn. Imeli so vsak svoje ognjišče in skupnega »norca«. Leta 1926 je katastrofalna povodenj fužino popolnoma razdejala in je niso več obnovili. Zadnji med imenovanimi si je novo delavnico uredil v stari fužini ob Puštalski brvi. Po teh dveh fužinah naj bi se pred vojno (od leta 1930 dalje) imenoval ta del mesta, kjer sta stali, Fužinsko predmestje.¹⁴

Konec 19. stoletja je še stala kovačija na desnem bregu Selščice, kjer je sedaj tovarna Šešir. Njen lastnik je bil Fidel Bernik (Wernig). Tudi njegov oče Matija je bil kovač. To je bila Brojenčkova kovačnica. Imela je pet pogonskih vodnih koles, od katerih so tri gnala brusne kamne. Ko je vodno napravo kupil Alojz Krenner, je kovačijo predelal v žago.¹⁵ Fidel Bernik je živel na Lontrgu (sedaj Spodnji trg 25) pri Brojenčku. Na kovaštvo še danes spominjajo lepa, s pločevino obita vežna vrata.

Še ena kovačnica je bila na desnem bregu Selščice. Nekoliko niže od prejšnje jo je leta 1935 postavil sekirni kovač Aleš Demšar. Opremljena je bila s peresnim kladivom in velikim brusnim kamnom. Pogon je bil električen. Obrat pa ni dolgo deloval. Stavba spada sedaj v klavnični kompleks MIG, TOZD Mesoizdelki Škofja loka.¹⁶

Leta 1892 je na desnem bregu Selščice odprl novo kovačnico vozni in podkovski kovač Franc Rupar st., vulgo Lah. V Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Enota v Škofji Loki, so ohranjeni dokumenti, ki kažejo, da že ob koncu 19. stoletja ni bilo enostavno začeti z obrtjo. Rupar je 24. 6. 1893 zaprosil za koncesijo za opravljanje kovaštva in podkovanja konj. Na zahtevo glavarstva v Kranju je moralo županstvo v Škofji Loki najprej poročati, »... je li prositelj samostojen in zanesljiv in je li kovačnica v hiši št. 16 že stara in je bila ta obratovalnica že odobrena, ali pa je ista na novo postavljena...«¹⁷ Odgovorili so, da »zoper Franca Ruparja ni nikakega zadržka v smislu paragrafa 5 in 6

obrnega reda. Imenovani je samostojen in popolnoma zanesljiv. Kovačnico v svoji hiši št. 16 Kapucinsko predmestje je napravil Rupar na novo.¹⁸ Zaprošiti je moral tudi za odobrenje svoje kovačnice, in tudi za to je moralo županstvo poročati v Kranj, »je li zoper to kovačnico kak zadržek, posebno ali ni za cerkev, šolo ali druga javna poslopja bati se motenja od te kovačnice in ali ni napravljena tako, da bi mogli ljudje, ki bodo tam delali, škodo trpeti na telesu in zdravju...«¹⁹ Tudi za kovačnico ni bilo »nikakega zadržka, ker je od cerkve, šole, javnih in sosednih hiš dovolj oddaljena, prav blizo vode Sore in je varno zidana toliko glede ognja kakor tudi glede varnosti za ljudi, delujočih v kovačnici...«²⁰ Dne 25. 7. 1893 so mu poslali dovoljenje za opravljanje obrti in uporabo kovačnice z opozorilom, da mora »... brez odloga naznaniti svoje delavce pri okrajni bolniški blagajnici...«, in da mora »... vsako premembo v načinu obratovalnice v smislu paragrafa 32 zakona z dne 15. 3. 1883, drž. zak. št. 39 na ckr. okr. glavarstvo v Kranju naznaniti...«²¹ Delavnica je bila v sklopu stanovanjske hiše in ni bila vezana na vodni pogon. Delovala je do leta 1962. V njej je vse do svoje smrti koval oče sedanjega lastnika, ki pa je zaradi bolezni obrt opustil in se zaposlil drugje.

Nekoliko višje v nekdanjem Kapucinskem predmestju so bile tri kovaške delavnice (nekdanje hišne številke 1, 11, 12, danes Novi svet 1, Titov trg 13 in 14). Po priimkih lastnikov lahko sklepamo, da so bile sredi 19. stoletja vse tri last družine Mohar. Danes so vse predelane in o nekdanjem kovaštvu v tem delu Loke ni več sledu. Hiša, kjer je sedaj trgovina pri Zihlerlu, je bila podrta po letu 1840 in so jo obnovili po letu 1880. V opisu hiše okoli leta 1840 je omenjena podkovska delavnica v pritličju.²²

Tudi hiša na drugi strani ceste (danes Titov trg 14) je bila last Moharjev. Podkovski kovač je tu omenjen že leta 1752. Leta 1792 je hišo kupil Franc Mohar, mestni podkovski kovač. Ob koncu 19. stoletja je bil lastnik še vedno iz te družine, in sicer Gašper Mohar.²³ Zanimivo je, da je imela koncesijo za kovaško obrt nekaj časa tudi njegova mati Antonija, po Gašperjevi smrti pa tudi njegova žena Frančiška.²⁴

Tretja tamkajšnja kovačija je bila na prostoru, kjer je sedaj cvetličarna Flora. Opis hiše okoli 1840 tudi tu omenja podkovsko delavnico. Leta 1833 je hiša in z njo delavnica prešla v roke Demšarjev, ko se je Marija Mohar, hči podkovskega pomočnika Andreja Moharja, poročila s Simonom Demšarjem, ki je bil prav tako kovač.²⁵ Leta 1892 je njun sin Janez, tj. Kufrov Janez, na drugi strani ceste zgradil novo kovačnico. Leta 1937 so stavbo preuredili za pisarne, trgovino in delavnico Elektrarne. Podrli so jo 1954 in s tem uredili cestni ovinek pri kapucinski cerkvi proti Stari Loki.²⁶

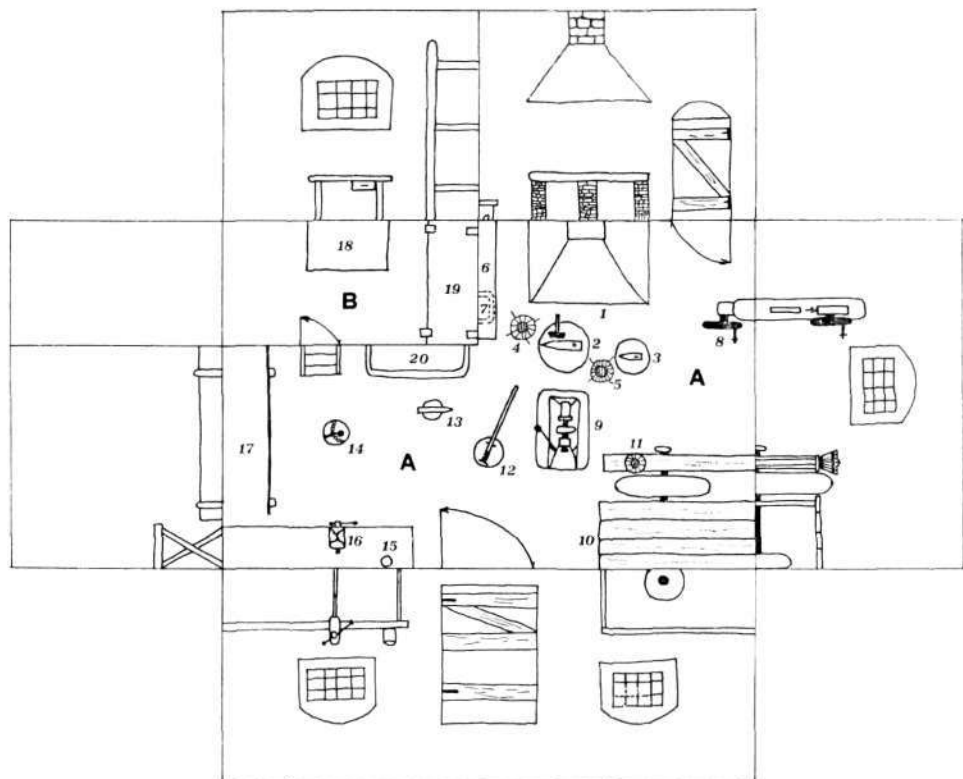
Kovaške delavnice, sicer manjše, so bile tudi na Spodnjem trgu. Okoli leta 1840 je bila kovaška delavnica na prostoru, kjer je sedaj obrtno združenje. Malo kasneje (leta 1880) je na drugi strani trga preuredil sobo v kovaško delavnico Gregor Križaj.²⁷

Razen že omenjene stare fužine ob Puštalski brvi je bilo v Karlovcu še nekaj manjših delavnic. Leta 1876 je Jakob Karlin adaptiral hlev v kovačnico, kjer je nato delal Jožef Porenta. To je bila t. i. Karlinova kovačnica.²⁸ Kovaška delavnica je bila tudi v hiši, katere lastnik je postal leta 1887 kotlarski mojster Jožef Pegam, vulgo Kuferšmid. Le-ta jo je preuredil v kotlarsko delavnico.²⁹

Razen sekirnih, vozni in podkovskih kovačev je bilo v mestu še nekaj drugih obrtnikov, ki so se ukvarjali s predelavo kovin. Konec 18. stoletja je

bil to livar cina (*Knjiga hiš* II, 28), v začetku 19. stoletja še pilar, po njem je ostalo hišno ime Filaver (*Knjiga hiš* II, 125), sredi 19. stoletja je še delal žebjar Jernej Gašperin na Spodnjem trgu (*Knjiga hiš* II, 105) in že zgoraj omenjeni kotlar v Karlovcu. Izmed številnih ključavničarskih mojstrov je bil najbolj poznan Franc Jesenko iz Karlovca (*Knjiga hiš* I, 37), od kleparjev v začetku 20. stoletja pa Ivan Kavčič iz takratnega Fužinskega predmestja.

Vsi do sedaj omenjeni kovači so živeli v mestu. Kovači, vozni in podkovski, pa so bili od nekdaj tudi v neposredni okolici mesta, predvsem ob cestah, kjer je potekal živahen promet. Le-ta jim je vse do šestdesetih let 20. stoletja zagotavljal ekonomski obstoj ob izdelovanju in popravilih voz ter podkovanju konj.

Skica fužine Janeza Pokorna-Bička iz leta 1928:

A — 1: »ješa« z dvema ognjema; 2, 3: večje in manjše nakovalo; 4, 5: škafa za kaljenje izdelkov in hlajenje klešč — stala sta na kovinskih štirinožnikih; 6: lesena klopca, na kateri je bilo orodje; 7: pod klopco je bila manjša betonska kad z odpadnim oljem, v katerem je kalil; 8: vrtalni stroj; 9: peresno kladivo — »federhamar«; 10: brusni kamen; 11: škaf z vodo za polivanje brusnega kamna; 12: škarje za obrezovanje železa; 13: nakovalo za ravnanje ušes pri sekirah in nekaterih drugih orodjih; 14: izpod stropa je visela tehtnica za tehtanje železa in izdelkov; 15: delovna miza — »ponk«; 16: primež — »šrauštok«; 17: zagrajen prostor za oglje in koks; 20: večja betonska kad za kaljenje.

B — manjši zazidan prostor z mizo (18) in policami (19), kjer so bili shranjeni izdelki za prodajo. Peresno kladivo, brus in vrtalni stroj je poganjala voda s transmisijo.

Ob cesti, ki pelje iz mesta v Soro, si je v Puštalu leta 1934 postavil kovaško delavnico Anton Guzelj. V popoldanskih urah mu danes pri zahtevnejših delih pomaga tudi sin, tudi izučen kovač, lažja dela pa še vedno opravlja sam.

V Stari Loki so se od leta 1919 do druge svetovne vojne zvrstili trije kovači. Prvi je prijavil obrt leta 1919 Jakob Oblak, ki je z obrtjo prenehal leta 1935. Sledil mu je Anton Hafner, ki je imel obrt od leta 1928, vendar je kmalu umrl. Zadnji med njimi je bil Valentin Kalan, ki je delal od leta 1931 pa do začetka druge svetovne vojne.³⁰

V Virmašah, na desni strani ceste iz Škofje Loke v Kranj, je vozna in podkovska delavnica okoli 120 let. Z obrtjo je začel Franc Golob in jo je nadaljeval njegov sin Peter. Zanimivo je, da je imel med sedmimi otroki pet sinov in vsi so se izučili za kovače. Doma je ostal Anton.

Na Suhi je ob regionalni cesti Škofja Loka—Ljubljana kovačija z dokaj bogato tradicijo. Danes se s kovaštvom ukvarja Pavle Zakotnik.

V Podpulferci je bil ob cesti, ki gre v Poljansko dolino, 1907 v kovaško delavnico preurejen mlin. Delavnica v kletnih prostorih je bila majhna in temačna. Kovač Franc Bozovičar je po komisijskem ogledu okrajnega glavarstva dobil le začasno dovoljenje pod pogoji, da poskrbi za varnost pred požarom. Leta 1908 je glavarstvo zahtevalo od županstva poročilo, ali je Bozovičar izpolnil predpisane zahteve. Županstvo je pozitivno odgovorilo.³¹ Bozovičar je koval do leta 1925, ko je prevzel delo v bližnjem kamnolomu, kjer so lomili kamenje za poljansko cesto. Delavnico je leta 1926 vzel v najem Franc Rupar ml. Tu je delal do 1929, ko je prevzel očetovo kovačijo v Loki. Zadnji, ki je imel delavnico v hiši, je bil Alojz Homan. Uporabljal jo je od leta 1946 do 1951, ko si je na drugi strani potoka sezidal hišo in si v njej uredil delavnico. Obrt je opravljal do leta 1958, ko se je zaposlil v »Motorju«.

Danes kujejo le še trije kovači v okolici Loke, v samem mestnem jedru pa nihče več.

Delovni prostor, oprema in orodje

Delo kovačev je vezano na stalen delovni prostor, ki ga imenujejo kovačnica oziroma kovačija. Izjemoma je še ohranjen izraz fužina, in sicer za staro kovačijo ob Puštalski brvi. Kako si jo je uredil leta 1928 Janez Pokorn st., vulgo Biček, prikazuje naša slika.

Najpomembnejši del kovačije je ognjišče — »ješa«. Z žarečim ogljem segreto železo je namreč neprimerno lažje obdelati kot pa hladno. Da se oglje hitro razžari, je potreben zrak, ki ga danes v vseh kovačnicah dovajajo z ventilatorjem. Pred 2. svetovno vojno so še uporabljali mehove, podolgovate ali okrogle oblike, ki so jih gonili z nogo. Sestavni del vsakega ognjišča je tudi napa, ki lovi iskre in drobne saje.

Pred ognjiščem stoji nakovalo — »nakl«, »ambus«. Na njem kovač obdeluje železo in ga oblikuje v izdelek. V kovačnici sta navadno dve nakovali. V bližini ognjišča, ob steni, je tudi betonska kad z vodo za kaljenje in hlajenje izdelkov. Nepogrešljiva sta tudi brus in vrtni stroj — »bormašina«. Brusi so bili do nedavnega na nožni pogon, vrtni stroji z velikimi kolesi pa za vrtnje na roko. V šestdesetih letih tega stoletja so vse zamenjali s stroji na električni pogon. Novost je v tem času pomenil tudi varilni aparat. Do tedaj pa so varili z ognjem. Železo so razžarili do take temperature, da je skoraj teklo, in potem železna kosa vgnatli drug v drugega.

Mnogo težkega dela je bilo prihranjenega tistim, ki so imeli peresno kladivo — »federhamar«, imenovan tudi »norec«. Kovač v Puštalu ga uporablja še danes. Ima električni pogon; v Bičkovi kovačnici je norec s transmisijo poganjala voda. S peresnim kladivom kovač železa »potegne« — npr. kos okroglega železa splošči ali ga preoblikuje v kvadratni profil. Orodni kovači so z njim »potegnili« grobo obliko orodja.

V vsaki kovačnici je poleg te povsem specifične kovaške opreme tudi delovna miza — »ponk«, ki tudi sicer sodi v vsako delavnico. Opremljena je s posebnim primežem — »šrauštokom«. Te mize imajo globoke predale za shranjevanje bolj drobnega orodja (svedrov, raznih vijakov...), malo nad tlemi pa tudi police za shranjevanje železa in popravljenih izdelkov (lemežev, kram-pov...). Po številu in raznovrstnosti opreme in orodja so kovaške delavnice gotovo med najbogatejšimi.

Za pripravo ognja na »ješi« kovač uporablja manjšo lopatico za nalaganje oglja — »širhagl«, s katerim od časa do časa dregne v žerjavico, in špico za pobiranje žlindre iz žerjavice.

Večje kose železa polaga v ogenj kar z roko, manjše pa mora prijemati s kleščami — »congami«, ki jih pogosto skupaj z železom pusti kar v ognju. Ker so kosi železa različnih profilov, imajo tudi klešče različno oblikovane čeljusti. Klešč pa ne uporablja le ob ognju. Več različno oblikovanih je tudi »pantcong« — klešč za stiskanje — »šponanje« vezi.

Še več kot klešč ima kovač kladiv — »hamrov«. Med posebno oblikovana sodijo kladiva za kovanje podkev (kladivo za »folcat«, kladivo za »pajsat« — »štolhamar«), »grundhamar« — za preoblikovanje kvadratnega železa v okroglo, »plathamar«, s katerim po končanem kovanju zgledi izdelek, »majzl« za sekanje železa in še mnoga druga. Pri kovanju z enim od teh kladiv je kovaču pomagal največkrat vajenec, ki je s težkim kladivom — macolo udarjal po manjšem kladivu, s katerim je ravnal mojster. Takemu kovanju so pravili »drausloganje«. Največkrat so danes v uporabi čisto navadna kladiva, ki jih ima kovač kar ob nakovalu.

Med manjšim orodjem so še vstavki — »stek'lni«, ki jih vstavlja v luknjico na nakovalu, sekači, prebijači — »durhšloki« itd.

Delo in izdelki kovačev

Osnovna surovina za kovanje je železo in jeklo, ki je bilo v glavnem v okroglih in ploščatih palicah. V prvi polovici 20. stoletja so vsi kupovali pri znanem trgovcu Antonu Kašmanu. Vedno je imel na zalogi vse, kar so potrebovali. Zgodilo se je celo, da je trgovec sam pripeljal s konji robo kovaču na dom. Tisti bližnji pa so kupovino kar na rami sami znosili domov. To niti ni bilo težko, če si palice (dolge tudi 3 do 4 m) znal nositi. Ujeti je bilo treba le pravi ritem hoje in gibanja palic.

Oglje so kuhali kmetje v hribih Poljanske in Selške doline. Najboljše je bilo iz bukovega lesa. Včasih so ga kuhali tudi iz hrastovega, vendar ni bilo tako kvalitetno. Žerjavica iz tega oglja je namreč pokala — »frcala« in drobni žareči delci so padali po kovačnici. Poraba oglja je bila različna in odvisna tudi od porabe koksa. Pred vojno in takoj po njej so ga porabili od 2000 pa tudi do 5000 kg, danes pa le še 500 do 1000 kg ter od 150 do 200 kg koksa.

Delo in izdelki orodnih kovačev. Janez Pokorn, zadnji orodni kovač, je s kovanjem prenehal leta 1958. O kovanju sekir in kladiv je pripovedoval: »Kos jekla 60×20 sem pod peresnim kladivom najprej »potegnil« v obliki U profila. Tako dobljeni kos sem ukrivil in oblikoval uho sekire. Nato

Kovač Anton Guzelj končuje izdelavo podkve. (Foto M. Ferle)

je bilo treba malo pokovati in zavariti prilegajoča se dela. Če je bila sekira izdelana iz slabšega jekla, je bilo potrebno za ostrino navariti jeklo boljše kvalitete. Sekiro sem zopet pokoval in jo lepo oblikoval. Sledilo je klepanje ostrine. Že skoraj izgotovljeno sekiro sem nato še kalil. Nazadnje jo je bilo potrebno dobro nabrusiti.

Nekoliko drugačna je bila izdelava kladiv. Tu je bilo potrebno primerno velik kos jekla segreti in ga najprej prebiti za uho. Šele nato je sledila nadaljnja obdelava. Nekatera kladiva, npr. za kamnoseke, za klepanje brusnih in mlinskih kamnov, je bilo potrebno na obeh straneh tudi dobro nabrusiti«, je sklenil svojo pripoved.

Orodni kovači so izdelovali naslednje orodje: navadne sekire različnih velikosti, mesarske sekire, mesarske nože, tesarske sekire, manjše sekire vejarice, različna kladiva (za kamnoseke, za sodarje, kleparska kladiva, klepalna kladiva in klepišča, tesarska kladiva), raznovrstne motike (poljedelske, cestarske, opekarske), rovnice, krampe, cepine, lemeže, plužne nože, verižne člene, zidarske spone, kljuge za zabijanje verig v hlodovino, tesarske žeblje, nože za lupljenje hlodovine — »šepcarje«, razne sekače za les in kamenje, svedre za navrtavanje skal, kovane dele orodja, ki jih uporabljajo v krušni peči (npr. lopar, strgula) ...

Poleg novih izdelkov so vsa zgoraj naštetá orodja popravljali: klepali, kalili, brusili, ravnali stare zidarske sponé. Narezovali so tudi razne vijake in maticé ter kovali razne žéblje.

Delo podkovskih in voznié kovačev. Podkve so izdelovali iz kosov železa dolgih od 26 do 36 cm, odvisno od tega, kako velike so želeli izdelati. Uporabljali so železo kvadratnega in okroglega profila, ker pa je bilo slednje vedno cenejše, so jih izdelovati največkrat iz okroglega železa, ki so ga najprej sploščili v trak. Podkev sta kovala dva. Ko je bila potegnjena in ukrivljena, je prišla na vrsto izdelava žlebu — »folcanje«. Žlebljenju je sledilo »pajsanje« — prebijanje lukenj v žlebu. S prebijačem so jih z druge strani oblikovali v majhne kvadratne luknjice.

Največkrat so delali po več podkev hkrati (zlasti pozimi, ko ni bilo toliko drugega dela tudi za zalogo), zato so jih izdelali le na pol. Ko ima kovač konja v kovačnici, vse štiri podkve izdela do konca. Krak podkve v ognju segreje do žarečega stanja. Nato ga na nakovalu zakrivi da nastane »štola«. Potolče jo tudi od zgoraj, da je rahlo zakrivljena navznoter. Podkev in kladivo obrne

Anton Golob, vozni in podkovski kovač,
kali konico krampa. (Foto M. Ferle)

in potolče »štolo« še od strani. Oblikuje jo trikotno. Za tako oblikovanje imajo nekateri kovači »štolhamar«. Ko je en krak gotov, zakrivi še drugega. Nato segreje krivino podkve, jo zakrivi in oblikuje kapico v nasprotni smeri kot »štole«. Pri nekaterih podkvah tako kapico oblikuje tudi na zunanji strani podkve, da se le-ta bolj priléže kopitu. Nazadnje na podkev navari še »grif«.

Podkve se razlikujejo med seboj po velikosti, saj imajo konji različno velika kopita. Sprednja so tudi večja od zadnjih. Kovač dobro loči levo in desno podkev. Pri kovanju namreč z nekaj udarci en krak zakrivi malo bolj na-

vznoter, in ko konju pritrjuje podkev na kopito, pazi, da pride ta krak na notranjo stran kopita. To je potrebno zato, da se konj med hojo ne kreše.

Takoj po drugi svetovni vojni so kovali podkve, ki niso imele »štol«. Ker je konjem na asfaltu spodrsavalo, so namesto »štol« naredili štiri zobce. Mednje so vstavili vložek iz gumija, zobce pa zakrivili, da so bolj držali gumo. Pozimi, ko so bile ceste ledene, so podkve »širfali« — naostrili, da konjem ni drselo. Vsi kovači imajo na zalogi tudi vojaške podkve. Na te so »štrole« kar privili, in ko so se obrabile so se dale hitro zamenjati z novimi.

Podkve so prodajali tudi v trgovinah z železnino in to v različnih velikostih od 0 do 4. Bile so izdelane le na pol (brez »štol« in »grifov«) in niso bile tako kakovostne.

Pri podkovanju kovač konja najprej »zbose« — potegne mu podkve s kopit. S kladivom in »netkremplom« razrahlja podkev na kopitu. S kleščami nato izpuli žeblje in podkev potegne s kopita. Na grobo ga očisti. S kleščami za rezanje rogá poreže kopito najprej ob straneh, na koncu pa ga prireže, da se kapica na podkvi bolje prileže. Z »rajserjem« očisti sredino kopita in z nožem za »rog porezovat« obreže roževino po vsej površini kopita ter ga z »rašplo« zgladi.

Ko sname vse štiri podkve, jih popravi. Če je kakšna počena, jo zavari, ali navari nove »grife«, popravi »štrole«, če konj švedra, mu na zunanjo stran podkve privari še dodatno opremnico in podobno. Preden podkev pribije nazaj, jo pomeri s kleščami in »cirklom«. Če se podkev dobro prilega, jo s posebnimi žebli — konjaki — in podkovskim kladivom pribije nazaj. Na drugi strani kopita žeblje zakrivi in jim s kleščami odreže konice. Na koncu ostre robove žebljev popili, da se konj pri hoji ne bi rani. Nekateri kovači po opravljenem kovanju namažejo vrhnji del kopita z lojem, da je bolj voljno in ne poka.

Popravljen podkev kovač s posebnim podkovskim kladivom pribije konju na kopito (Foto M. Ferle)

Kako pogosto je potrebno »konja kovati«, je odvisno od tega, koliko konj dela in kako hitro mu raste kopito. Če je konj vsak dan na cesti, ga je potrebno kovati vsake tri mesece, dvakrat na leto pa mu stare podkve zamenjati z novimi.

Kovači so morali konje dobro poznati, saj so se tudi v podkovski šoli učili o zgradbi konja in njegovih boleznih. Včasih se je zgodilo, da je kovač konja zakoval (da mu je žebelj zabil v meso). To je konja tako bolelo, da je šepal.

S posebnimi »probirklešami« je kovač preizkusil, kateri žebelj tišči konja. Starim konjem so sekali tudi zobe, saj so jim toliko zrasli, da niso mogli več jesti. Da mu je kovač lahko segel v gobec, je imel posebne »lojtarce«, s katerimi mu je razklenil čeljusti. Tega se danes kovači ne lotevajo več, saj je to delo živilozdravnikov.

Se bolj kot podkovanje konj je pozabi zapisano okovanje raznih transportnih sredstev: vozov, plugov, gar, sani, samokolnic, »posmojk« — posebnih sani za vlačenje hlodov pozimi ipd. Ker že nekaj let nihče od kovačev ni okoval voza, je bilo podroben potek dela nemogoče opisati. Pomemben prispevek v tej smeri pa pomeni razprava Marije Stanonik, *Promet v kmečkem gospodarstvu na Žirovskem*,³² kjer piše o imenih in funkcijah sestavnih delov voza ter omenja tudi kovane dele.

Delovni dan

Urniki orodnega kovača je bil naslednji: ob 6. uri začetek dela, ob 8. uri zajtrk in po zajtrku delo do 12. ure, ko je bilo kosilo. Ob 13. uri vrnitev na delo. Ob 16. uri malica, ki so jo prinesli v kovačijo. Z delom so končali ob 19. uri.

Tak urnik je veljal tako za mojstra, pomočnika in vajenca. Delali so šest dni v tednu s to razliko, da so ob sobotah končali že ob 16. uri. Največ dela je bilo pomladi in jeseni. Spomladi je šlo v prodajo razno poljsko orodje in tudi popravil je bilo v tem času največ. Pozimi, ko naročil ni bilo tako veliko, so delali izdelke za zalogo.

Stranke so prihajale ves delovni dan. Stregel jim je le mojster. Ob večjih praznikih, ko tudi mojster ni delal, so strankam stregli pomočniki ali vajenci. Kmetje iz bolj oddaljenih krajev, ki so prihajali v Loko le ob nedeljah in praznikih, pa so se oglašali kar na mojstrovem domu. Da jim je lahko ustregel, je imel nekaj zaloge tudi doma.

Vozni in podkovski kovači niso imeli nekega ustaljenega urnika. V sezoni, ko je bilo dela zares veliko, so nekateri začeli že ob pol petih. Pomalicali so velikokrat kar med delom. Po kosilu so si privoščili malo počitka in se nato do večera vrnili v kovačnico. Tako kot orodni kovači so tudi ti delali šest dni v tednu. Veliko več kot voz so podkovali konj. Sam kovač se je z enim zamudil dve uri in je lahko na dan podkoval osem konj.

Življenje vajencev in pomočnikov

V Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Enota v Škofji Loki, je ohranjenih precej učnih pogodb vse od leta 1873 do 1923. Učne pogodbe so v tem času sklepali na Mestnem uradu v Škofji Loki. Sklenila sta jo mojster in eden od vajencevih staršev oziroma »irof« — varuh.

Preden so naredili učno pogodbo, je mojster vzel vajenca za določen čas na preizkus. Če ga je vajenec prestopal, se mu je to že štelo v učno dobo. Mojster je navadno imel le enega vajenca. Ko pa je temu šel uk h kraju, je vzel drugega, tako da je imel nekaj časa dva.

Starost fantov, ki so odhajali v uk, je bila dokaj različna. Od ohranjenih pogodb izvemo, da je imel najmlajši 12 let, najstarejši pa že 20. Največ jih je bilo starih od 13 do 16 let. Prihajali so iz krajev v obeh dolinah, nekaj tudi

17. maja 1896

Učna pogodba

Staveja med Kovaškemu uvojstvom Jan
Kerušar v Skloki Kapuc. predm 11 in
Luka Leban iz Podbrda št 14 občine
Jrahovo, glede učnega Tomaž Lebana.

1

Jan Kerušar sprejme učnega Tomaž
Lebana da ga izeni v Kovaški občini
za tri leta od 15. 8. 96 do tje 1899.

2.

Majster Jan Kerušar da skop ves učni
čas učencu hraniti in shranovaneje, za
obično skrbni oči Luka Leban.

3

Oče plača davecek, ki zadeva učnega,
v kolivško blagajno, davecek za občino
nadatjevelus solo pa plača uvojster.

4.

Kovcem učnega časa plača oči uvojstvom
f 20.- (dvajset gold). James Tomasin.

Kerušar

Luka Leban
M. Burgerj Prica

Da je Luka Leban
ta učna pogodba sam lastnoročno podpisal po
trjuje

Žup. na Jrahovem dne 2. junija 1896

Župan
Geo

Učna pogodba za Tomaža Lebana iz leta 1896

iz same Loke; nekateri so prišli tudi iz bolj oddaljenih krajev, kot npr. s Tolminskega, Idrije, Ilirske Bistrice, Devina, Sežane, Vrhnike, Radovljice. Vajeniška doba je največkrat trajala tri leta, najmanj leto in pol, največ štiri leta in pol. Verjetno je v prvem primeru vajenec že služil kje drugje ali je od mojstra sporazumno odšel kam drugam.

Mojster se je poleg tega, da bo vajenca kaj naučil, zavezal, da bo skrbel tudi za hrano in stanovanje. Od leta 1889, ko so v Loki ustanovili Obrtno-nadaljevalno šolo, je mojster plačeval tudi vpisnino.³³ Oče se je s pogodbo zavezal »učenca gvantat« in plačati »donesek, ki zadene učenca v bolniško blagajnico«. Tudi ob koncu učnega časa je oče moral plačati mojstru določen znesek.

N 372

Šlovanem gospodstvu

Cirkus

Tutajšni kovaški mojster Jan Demšter je tutajšnodno naznanil, da mu je učenec France Jeram iz Bukova št. 53. včeraj iz učenja usel. Ker mojster zahteva da mora deček precej nazaj priti, se št. samad kaprosi potrebno včiniti, da bo prej kot mogoče k mojstru nazaj prišel, če ne bo se moglo priti vjenu da je potopati.

Kestni urad Škofja loka 23/1 579.

Naznanilo o pobegu kovaškega vajenca Franca Jerama

Že pri pregledu zvezkov z vpisanimi pogodbami je razvidno, da vajenci pri mojstru niso preživljali ravno najlepših časov, saj je dostikrat zapisana opomba — pobegnil. O tem nam priča tudi naznanilo Mestnega urada Škofja Loka o pobegu vajenca od kovaškega mojstra Janeza Demšarja in odgovor vajenčevega očeta na županstvu v Cerknem (glej prilogi).

Vajenec je moral stalno paziti na ogenj, nalagal je oglje nanj, gonil meh, ravnal je žeblje, pometal in pospravljaval kovačnico, pomagal je prebijati luknje in tolči s težkim kladivom. Pri orodnih kovačih se je najprej naučil brusiti.

Šolo so imeli dvakrat na teden. Začenjala se je okoli 16. ure. Poleg splošnih predmetov, kot so zgodovina in zemljepis, so imeli tudi strokovno risanje, po šoli tudi verouk.

Po vojni so imeli šolo prav tako dvakrat tedensko, in sicer od 13. ure dalje. Poleg slovenščine, spisja, zgodovine in računstva so imeli v prvem razredu še strokovno risanje, v drugem poleg zgoraj naštetih še strokoznanstvo, ruski jezik, fiziko, kemijo, telovadbo, v tretjem razredu pa še knjigovodstvo, tvarinoznanstvo in organizacijo dela. Za dopoldansko delo pri kovaču je moral vsak voditi delavniški dnevnik, ki ga je ob koncu tedna podpisal mojster, v šoli pa ga je pregledal učitelj.

Če so stanovali pri mojstru, so imeli svoj »štibelc« z najnujnejšo opremo: mizo, posteljo in »gašperčkom«, da jih ni zeblo. Kadar pri mojstru ni bilo prostora, so si morali sobo poiskati sami. Tako sobo so npr. oddajali na Kopaljski ulici 6, kjer je v eni sobi spalo šest fantov. Soba je imela le omaro — »kósten« in postelje. Bila je vlažna in zakurili so lahko le takrat, če so si sami priskrbeli drva.

Pozimi jih je velikokrat zeblo tudi v delavnici, saj je bilo toplo le za ognjiščem. Pomagali so si tako, da so segreli kos železa, ga vrgli v škafo z vodo, ki se je hitro ogrelo, in si notri namakali prezeble prste. Težko je bilo pozimi delati tudi za brusnim kamnom, saj ga je moral vajenec neprestano polivati z mrzlo vodo, ki je ob hitrem vrtenju vajenca škropila nazaj. Pogosto so mu tako zamrznile hlače.

Vajenci so bili na hrani pri mojstru. V glavnem so imeli tri obroke. Za malico si niso jemali časa in so jedli kar med delom, največkrat le kruh in jabolka.

Mojster je bil dolžan skrbeti le še za zaščitno obleko vajenca. To je bil usnjen predpasnik — »fértah«, ki ga žareči delci niso mogli prežgati. Za ostalo obleko so morali skrbeti sami. Poleg predpasnika je bila to ponošena stara obleka (srajca in hlače) in gumijasti škornji, saj so si le redki lahko oskrbeli močnejše usnjene čevlje. Na glavi so nosili kapo ali klobuk, da so bili zaščiteni pred drobnimi sajami in pepelom. Mojstrova obleka se v glavnem ni razlikovala. Obuti so bili le v nekoliko boljše čevlje kot vajenci. Vajenci zaslužka niso prejeli in so mojstru delali za hrano in stanovanje, le ob kakem večjem prazniku (npr. za Božič) so dobili nekaj malega.

Po končani učni dobi so morali opraviti pomočniški izpit, ki je obsegal praktični in teoretični del. Praktični del izpita so opravljali v delavnici drugega mojstra. Sami so morali skovati izdelek, ki jim ga je določila posebna izpitna komisija, sestavljena iz mojstrov kovačev. Vajenci pri orodnem kovaču so največkrat izdelali sekiro, tisti pri vozni in podkovskih kovačih pa razne kovane dele voza. Material za izdelek so morali priskrbeti sami, z mojstrom

Glavno c.k. okrajno glavarstvo!

Na ukazu od 29. julija št. št. 4537 je podpisano županstvo Klicalo očeta od francosa terana iz Bukovskega Verha št. 53. Ki je zaradi vojne sina Ki je kot Kovasčki učenci in. Luki urel odgovoril sledeči: pravi da je fant bolan v perseh in da je bolezen dobil od protičnega dela pri mojstru v Kovasčiji, tudi da mu niso dajali zalosti jibe da je moral strubati, ter je zaradi tega popolnoma vtian bel.

Čarad navedenih vprašos, pravi oče da ga ni volja rina celike nazaj v nauk kamor se sam obločno iti brani.

Županstvo v Lirknem dne 11. avgusta 1879

Bobnik

 Župan

Odgovor vajenčevega očeta o vzroku pobega

pa poravnati tudi stroške za oglje. Izdelek je moral imeti žig mojstra, pri katerem je bil skovan.

Še isti dan so imeli ustni del izpita, komisija pa je ocenila tudi izdelke. Zgodilo se je, da kateri od vajencev ni pokazal zadosti znanja in je moral izpit ponovno opravljati. Če je z znanjem komisijo zadovoljil, je dobil učno pismo, s katerim je bil »za pomočnika oproščen«.

Do leta 1950 so izpite še opravljali na okrajnem združenju obrtnikov v Škofji Loki. Le-to je vse do leta 1945 pri izvedbi izpitov in pri izdelavi učnega

programa sodelovalo z vajensko šolo. Po letu 1950 so izpite opravljali na Obrtni zbornici s sedežem v Kranju.³⁴

Po opravljenem pomočniškem izpitu so se lahko zaposlili pri kovaču, kjer so bili že za vajenca, lahko pa tudi drugje. Pri delu so bili že veliko bolj samostojni, vendar še vedno pod nadzorom mojstra.

Pomočniki so prejeli tudi plačo, ki je kot vajenci niso bili deležni. Pred vojno (podatki veljajo od leta 1932 dalje) so zaslužili od 80 do 100 dinarjev na teden, pri mojstru so bili tudi na hrani. Za praznike so dobili kakšen dinar več. Plačo so največkrat dobili v nedeljo po kosilu. Okoli leta 1958 je pomočnik zaslužil približno 5000 dinarjev (5 jurjev), delavec v »Motorju« pa za lažje delo, kot je bilo v kovačiji, 7000 din.

Pomočniki so se lahko še nadalje strokovno izobraževali. V Ljubljani je bila namreč šola za podkovske kovače, ki je trajala šest mesecev. Pomočniki so stanovali kar v šoli. Šola je imela poleg učilnic tudi delavnico s tremi ognjišči. Poleg kovanja so se učili tudi o telesni zgradbi konja, o zgradbi kopita in konjskih boleznih. Po končanem tečaju so morali prav tako opraviti izpit. Vse stroške za šolanje in izpit so morali poravnati sami. Za izpit so v šolski delavnici skovali podkev in podkovali konja. Podkev in podkovanje je zopet ocenila posebna izpitna komisija. Če so tudi ustni del izpita opravili dobro, so dobili spričevalo, ki jim je zagotavljalo, da so »usposobljeni izvrševati podkovsko obrt«.

Takoj po vojni so mojstrske izpite opravljali pri Zbornici za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani. Posebni strokovni tečaji in seminarji so bili organizirani tudi v Kranju. Z znanjem, ki so si ga pridobili v teh seminarjih, naj bi bodoči mojstri lažje začeli s samostojno obrtjo.

Težko delo, po vojni boljši zaslužek v tovarnah, mnogokrat pa tudi izredno slab odnos mojstra do vajenca so bili velikokrat vzrok, da je vajenec takoj po preteku učne dobe in po opravljenem pomočniškem izpitu mojstra zapustil in se zaposlil drugje.

Sklep

Da je kovaška obrt obsojena na propad, ni treba posebej poudariti. Vzrok za takšno stanje je splošen družbenoekonomski razvoj in z njim povezanih več dejavnikov: propad prevoznitva — »*furmanstva*«, uvajanje traktorjev v kmetijstvo in s tem prenehanje uporabe konja kot delovne sile, pomanjkanje kadrov zaradi boljšega dela in večjega zaslužka v tovarnah po vojni in neugodna davčna politika.

Aktivne so le še tri kovačnice. Delo v njih pa se je precej spremenilo, saj kovaštvo postaja vse bolj storitvena obrt, ki v večji meri obsega le še popravila, kot npr. klepanje traktorskih lemežev, klepanje in brušenje — »špičenje« krampov, cepinov in ostalega orodja, pa popravila zadnjih »*gumiradelnov*«, ki jih imajo še nekateri lastniki konj.

Opombe

1. Pavle Blaznik, O obrti v Škofji Loki v srednjem veku. *Loški razgledi* 7, 1960, s. 80.

2. N. d. pod op. 1, s. 81.

3. N. d. pod op. 1, s. 81.

4. Pavle Blaznik, Trgovske zveze Škofje Loke z Reko. LR 8, 1961, s. 78.
5. Pavle Blaznik, Škofja Loka in loško gospostvo. Škofja Loka, 1973, s. 88—89.
6. Pavle Blaznik, O cehih na Slovenskem. (Posebni odtisek iz Zbornika slovenskega obrta 1918—1938), Ljubljana, 1940, s. 4.
7. N. d. pod op. 5, s. 111.
8. Joža Gašperšič, Loški žebliji in žebjarji, LR 4, 1957, s. 38.
9. Franc Štukl, Škofja Loka in njeno prebivalstvo v preteklosti. LR 19, 1972, s. 139.
10. France Štukl, *Knjiga hiš v Škofji Loki I*, 1981, s. 135. *Knjiga hiš v Škofji Loki II*, 1984, s. 214.
11. France Štukl, *Knjiga hiš v Škofji Loki I*, s. 60.
12. Štukl, *Knjiga hiš I*, s. 120.
13. Štukl, *Knjiga hiš I*, s. 81.
14. Štukl, *Knjiga hiš I*, s. 61.
15. Štukl, *Knjiga hiš II*, s. 83.
16. Štukl, *Knjiga hiš II*, s. 85.
17. ZAL Šk. L., F. Ob. Šk. L., t. e. št. 133, Razne obrtniške koncesije 1884—1920.
18. N. d. pod op. 17.
19. N. d. pod op. 17.
20. N. d. pod op. 17.
21. N. d. pod op. 17.
22. Štukl, *Knjiga hiš I*, s. 86.
23. Štukl, *Knjiga hiš I*, s. 92—93.
24. ZAL Šk. L., F. Ob. Šk. L., t. e. št. 134, Razni obrtniški sezname in popisi obrti.
25. ZAL Šk. L., Status animarum II.
26. Štukl, *Knjiga hiš I*, s. 100.
27. Štukl, *Knjiga hiš II*, s. 85.
28. Štukl, *Knjiga hiš I*, s. 49.
29. Štukl, *Knjiga hiš I*, s. 37—38.
30. ZAL Šk. L., Register obrti, industrije in trgovine do l. 1948.
31. ZAL Šk. L., F. Ob. Šk. L., t. e. št. 133, Razne obrtniške koncesije 1884—1920.
32. Marija Stanonik, Promet v kmečkem gospodarstvu na Žirovskem. *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* 3, 1986, s. 171—184.
33. Gabrijel Janežič, Historiat vajenske šole v Škofji Loki. *Sedemdesetletnica vajenske šole za razne stroke v Šk. Loki, Škofja Loka*, 1959, s. 10.
34. Urh Kalan in Andrej Pavlovec, Drobcji iz zgodovine obrti. *Prva povojna razstava obrtnih dejavnosti občine Škofja Loka*, uredil Peter Ažman, Škofja Loka, november 1983, s. 8—9.

Zusammenfassung

DIE SCHMIEDE IN ŠKOFJA LOKA

Auf die ersten Erwähnungen von Schmieden stoßen wir in Urkunden aus dem J. 1263 und im Urbarium aus dem J. 1291. Seit der Mitte des 14. Jahrhunderts hatten die Schmiede aus Loka eine starke Rohstoff-Versorgungsquelle in Zelezniki (Eisnern), wo das Schmiedehandwerk ebenfalls außerordentlich stark entwickelt war. Der Schmiedezunft wurden ihre ersten Zunftstatuten vom Bischof Sixtus im J. 1475 bestätigt. Quellen aus dem 17. Jahrhundert führen in Škofja Loka 12 Schmiede und 12 Schmiedegesellen an. Angaben aus der zweiten Hälfte des 18. und aus dem 19. Jahrhundert zufolge wohnten die meisten auf dem Spodnji trg (Unterplatz) und in der Vorstadt Karlovec.

Schmieden standen an beiden Sora-Flüssen, in der Kapuzinervorstadt, kleinere Schmiedewerkstätten auch auf dem Spodnji trg und in Karlovec. Wagen- und Hufschmiede waren seit jeher auch in der unmittelbaren Umgebung der Stadt ansässig, an den Straßen, auf denen lebhafter Verkehr herrschte.

Des weiteren enthält der vorliegende Text die Beschreibungen einer Schmiedewerkstatt, der Arbeit und der Erzeugnisse der Schmiede, ihres Arbeitstages und des Lebens von Lehrlingen und Gehilfen.

Das Schmiedehandwerk ist leider dem Verfall preisgegeben. Die Ursache dafür ist die allgemeine gesellschaftlich-ökonomische Entwicklung und mehrerer damit verknüpfter Faktoren: der Verfall des alten Transportwesens — »Fuhrmannswesens«, die Einführung von Traktoren in die Landwirtschaft und damit die Aufgabe des Pferdes als Arbeitskraft, der Mangel an Kadern wegen der leichteren Arbeit und des größeren Verdienstes in Fabriken nach dem Kriege, sowie die ungünstige Steuerpolitik in den sechziger Jahren.